XIX. ASRIN BENZERSİZ BİR POLİTEKNİĞİ:

MÜNİF PAŞA

M. Kayahan ÖZGÜL

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 2395
KÜLTÜR SERİSİ: 1249

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-8838-01-5

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
Koşuyolu Mah. Mahmut Yesari Cad. Nu: 76 • 34718 Kadıköy-İstanbul
Tel: (0216) 546 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: Oğuzhan Murat Öztürk

Kapak Tasarımı: Ötüken

Dizgi-Tertip: Çelebi Şenel

Kapak Baskısı: Çınar Matbaacılık

Baskı: Ötüken Neşriyat A.Ş.
Koşuyolu Mah. Mahmut Yesari Cad. Nu: 76
Kadıköy-İstanbul
Tel: (0216) 546 03 50
Sertifika Nu: 49269

İstanbul - 2026

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 13
SÖZBAŞI 15

I. BÖLÜM: Hayatı ve Eserleri 27
A. Hayatı 29
B. Eserleri 61

II. BÖLÜM: Faaliyetleri 77
A. Cemiyyet-i İlmiyye-i Osmâniyye 79
1. Mecmûa-i Fünun 83
2. Kütüphâne ve Kıraathâne 112
3. Kurs ve Konferanslar 116
4. Matbaa 118
B. Osmanlı Harflerinin İslâhı ve Mirza Fethali Ahund-zâde 126
C. Tercüme Faaliyetleri 142
Ç. Eğitim Faaliyetleri 163
D. Basın ve Basım Faaliyetleri 182

III. BÖLÜM: Fikirleri 205
A. Basın 207
B. Siyâset 215
C. Ekonomi 233
Ç. Felsefe 239
D. Eğitim 252
E. Edebiyat ve Dil 264

SONUÇ 299
EKLER 301
A. Şiirleri 303
B. Mektupları 350
C. Kitaplarından 378
FOTOGRAFLAR 401
ŞECERE 411
BİBLİYOGRAFYA 413
ŞAHIS ADLARI İNDEKSİ 435

SÖZBAŞI

Gelenek Doğu'da ve Batı'da aynı *"çok bilen"* insanı makbûl sayardı. Her iki gelenek de *"çok bilen"*den pekçok bilgi alanından haberdar olan insanı anlardı. Onları Doğu'da *"hezâr-fen"*, Batı'da *"poly-technique"* diye yücelttiler. Modernizmin bir işaretini de insan yetiştirme düzenindeki değişiklik verir ve *"çok bilen"*den tek bilgi alanında derinleşen kişi anlaşılmağa başlar.

Osmanlı'da modernizmin ilk kımıldanışları modern bilimlerle tanışmayı da getirir ve klâsik *"hezâr-fen"*lerin azaldığı bir dönemde modern *"politeknik"*ler belirir. Sosyoloji, iktisat, jeoloji gibi modern bilimler hakkında sadece sathî ve umûmî bir ansiklopedik mâlûmat edinmiş bu modernizmin acemî kılavuzları *"politeknik"* olurlar.

Çok yönlü ve çok sesli oluşları sebebiyle *"hezâr-fen"*ler de *"politeknik"*ler de monografisi zor hazırlanan kişilerdir. İşte Batı'nın modern bilimleri ile tanışma noktasında Osmanlı'nın yetiştirdiği bu *"politeknik"*lerden biri de Münif Paşa'dır. Paşa, pedagoji, hukuk, hukuk felsefesi, ekonomi, ekonomi politik, tarih, sosyoloji, psikoloji, mantık, edebiyat, folklor, linguistik gibi bilgi alanlarında bir kısmı ansiklopedik, bir kısmı vasat üstü mâlûmâtıyle araştırılması ve incelenmesi zor bir isimdir. Buna bir de uzun ömrünü, devletin karışık bir döneminde ve değişik hizmetlerde geçen yıllarını, matbuat tecrübesini eklediğimizde Münif Paşa'nın monografisini hazırlamak iyice zorlaşır.

Biyografisini yazmağa ilk niyetlenen, paşanın bizzat kendisi olur. İbnülemin M. Kemâl Bey anlatıyor:

> *"Mufassal ve mükemmel bir terceme-i hâlinin yazılmadığından ve bunun lüzumundan birkaç defa kendine bahsettim. 'Afiyet bulursam yazarım' dedi. Afiyet bulup yazamadı. O vaktinde gerekti, ba'de harâbü'l-Basra yazsa da arzu olunan faideyi temin etmezdi"*

(*Son Asır Türk Şairleri*, C. II, 3. bs., s. 1008).

Ahmed Rasim Bey

Galiba, Münif Paşa hakkında bir kitap hazırlamayı düşünen ilk yazar Ahmed Rasim'dir. *Matbûat Tarihine Medhal: İlk Büyük Muharrirler* üstbaşlıklı bir seri plânlayan Ahmed Râsim, ilk olarak *Şinâsi* (İst., 1927, Yeni Matb.)'yi bastırır. Kitabın arka kapağında *"gazeteciliğin tesîsinde hidemât-ı mebrûreleri görülmüş olan büyük muharrirler külliyâtı"*nın bundan sonra çıkarılması düşünülen sekiz ismi verilir. *"Derdest-i tab'"* olan üçüncü kitap Münif Paşa hakkındadır; ama, Şinasi'den sonra neşri düşünülenlerin hiçbiri basılamaz; belki de hiç yazılmamıştır.

Daha sonra, uzun bir müddet, Münif Paşa için kitap hacminde çalışma tasarlayan araştırmacı çıkmaz. Tâ ki Hikmet Turhan Dağlıoğlu ve Ziya Somar'a kadar...

Dr. Ziya Somar, Erenköy Kız Lisesi Felsefe Öğretmeni iken, Uğurol Barlas'a yazdığı 18 Aralık 1960 tarihli bir mektubunda, *Münif Paşa Ve Tanzimat Kültürü* adlı bir inceleme hazırlamakta olduğunu söyler (*Gaziantep Kültür Der.*, C. IV, Nu. 37, 10 Ocak 1961). Sonraları, Somar'ın "II. Osmanlı Meclis-i Mebusanı Ve Osmanlı Basını" tefrika edilirken yazarın *Münif Paşa Ve İlk Bilim Topluluğu* adlı henuz yayımlanmamış bir çalışması bulunduğundan söz edilir (*Cumhuriyet Gaz.*, 4 Temmuz 1983). Bir başka yazısının dipnotunda ise, aynı çalışmanın adı *Tanzimat'ta Eğitim Yenilikçiliği Hareketleri Ve Münif Paşa* olarak kayıtlıdır ("68. Yılında İşgale Doğru İzmir'de Kültür", *Edebiyat Dostları Der.*, Nu. 1, Mayıs 1987, not 15). Ziya Somar 26 Kasım 1978 günü öldü. Karısı Nezahat Hanım onun ve kendisinin bir kısım kitaplarını Bayezıt Kütüphânesi'ne bağışladı; eşinin müs-

Ziya Somar ve eşi Nezahat Hanım

I. BÖLÜM

HAYATI VE ESERLERİ

A. HAYATI

Ayıntab (Gaziantep)'da Arab Tahir-zâdeler *"ilmî bir hânedan"* olarak bilinirler. Cemil Cahit Güzelbey'in neşre hazırladığı Gazianteb'in şer'î mahkeme sicillerinden l20. cildin l3. sahîfesinde[1] bir vakıfla ilgili olarak Müderris Mehmed Tahir Efendi'nin de şahit kaydedildiği görülür. Vakıf kaydının tarihi 11 Şaban 1189'dur. Güzelbey, Şakir Sabri'nin *Gaziantep Büyükleri*'ne aldığı âlim ve şair bir Tahir Efendi (d. 1133)'nin[2] yukarıda bahsi geçen Arab Tahir olabileceği ihtimâli üzerinde durur[3]. Sicil defterindeki 1189 tarihi, 1133 doğumlu birinin müderris olması için kâfi müddet gibidir. Güzelbey, yazısının bir yerinde de Tahir Efendi'ye *"Arab"* nâmının verilmesinin hakîkaten Araplığına delâlet edemeyeceğini söyler[4]:

> *"Gaziantep'teki ad verme âdetlerinden birine göre, çocuğu olmayanlar bir adağın yerine getirilişi olarak çocuğu doğunca, bunu sözde bir Arab'a satar. Adını da Arap kor. Gaziantep'te bu âdetin uygulanması sonucu soybesoy Türk olup da Arap diye anılanlar, adı Arap olanlar çoktur. Bir de güneyden gelenlere rastgele Arap der, çıkarlar. Münif Paşa'ya soy adını veren Tahir'in bu âdet ve tutum sonu Arap diye anılmış olması muhtemeldir."*

Müderris Hacı Mehmed Tahir Efendi'nin oğlu Hafız Abdünnâfi Efendi de dedeleri ve babası gibi bilgisiyle şöhret kazanmış[5] iyi bir şairdir[6].

---

1 "Gaziantep Şer'î Mahkeme Sicilleri-290", *Sabah Gaz.* (Gaziantep), Y. l2, Nu. 3412, 20 Nîsan l973.

2 Şakir Sabri (Yener), *Gaziantep Büyükleri*, Gaziantep, 1934, Halk Fırkası Matb., s. l4.

3 "Münif Paşa'nın Soyu Hakkında Bir İnceleme", *Gaziantep Kültür Der.*, C. XI, Nu. 122, 10 Şubat 1968.

4 Aynı yazı daha önce: *Sabah Gaz.*, Y. 6, Nu. 1783, 6 Aralık l967.

5 Aşağı yukarı bütün kaynaklarda ulemâdan gösterilen Abdünnâfi Efendi'yi sadece Mehmed Süreyyâ Bey müftü olarak kaydeder: *Sicill-i Osmânî Yâhud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, C. IV, İst., 1311, Matbaa-i Âmire, s. 829. Necip Fazıl ise, Münif Paşa'nın babası olarak Meclis-i Vâlâ Başkitâbeti'nde de bulunmuş Mahmud Paşa'yı gösterir (*Namık Kemal Şahsı-Eseri-Tesiri*, Ank., 1940, TDK Y., s.67) ki, bu bilgiyi nereden edindiği mechûldür.

6 Dâvud Fatin Efendi'nin yazdığına göre, Nâfi Efendi'nin müretteb bir dîvânı vardır (*Tezkire-i Hâtimeti'l-eş'ar*, İst., 1271, İstihkâm Alayları Litografya Tezgâhı, s. 392-393). Ömer Asım Aksoy, *Dîvân-ı Nâfi*'in Kayseri Ziraat Bankası Müdürü Fahri

Bağdadlı İsmail Paşa, *"Nâfi-i Ayıntâbî"*ye ayırdığı satırlarda[7], Abdünnâfi Efendi'nin babasının Tahir Efendi olduğunu kaydeder. Cemil Cahit Güzelbey ise, *"Tahir-zâde"* söyleyişinin Gaziantep'te *"Tahir'in oğlu"*ndan çok, *"Tahir oğullarından"* şeklinde anlaşıldığını yazdıktan sonra, yeni bir iddia ve delil tanıtır. Araştırmacı, Gaziantep şer'î mahkeme sicillerini incelerken, C. 157, s. 328'de konuyle ilgili bir kayda rastlamıştır. Kayıt, Ayıntab'ın Kurbuzencirli Mahallesi'nden Abdullah oğlu Abdünnâfi kızı Fatma Hanım'ın ölümü sonrasında, vasiyetinin açılmasıyle ilgili 23 Zilka'de 1318 tarihli bir karar sûretidir. Bu resmî vesikada, Nâfi Efendi'nin baba adının Abdullah olduğu kayıtlıdır. Ahmed Orhan Battal ise, Güzelbey'e Münif'in dedesi olarak *"Yusuf adında ulemâdan ve evliyâullahtan bir zât"*ı gösterir[8]. Fakat, Güzelbey'in sonraki yıllarda yaptığı çalışmalar ve bilhassa Gaziantep şer'î mahkeme kayıtlarından ikisi (C. 141, s. 109; C. 144, s. 276), Nâfi Efendi'nin babasının Mehmed Tahir olduğunu kesinleştirir[9]. Nâfi Efendi'nin Fatma adlı bir kızı ile Mehmed Şerif[10] ve Mehmed Tahir adlı iki oğlunun bulunduğu biliniyor. Fatma Hanım Mısır'da

---

Bilge'de bulunduğunu söyler (*Hasırcıoğlu Hafız Mehmet Ağa*, Gaziantep, 1941, CHP Bsmv., s. 169). Fahri Bilge'nin yazmaları artık Ankara Millî Kütüphane'dedir ve Abdünnâfi Efendi'nin dîvânı da bu yazmalar arasında kayıtlıdır: *Dîvân-ı Nâfi*, F. B. 305. Şakir Sabri Yener bu dîvânın matbû olduğunu ve bir nüshasının da Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'ne bağışlandığını duymuştur ("Münif Paşa'nın Babası Abdülnafi Efendi'nin Yazdığı Bir Kaside", *Gaziantep Kültür Der.*, C. V, Nu. 56, l0 Ağustos 1962; "Mürettep Divan Ve Manzum Lûgat Yazan Gaziantep Şairleri", *a.g.der.*, C. XI, Nu. 131, 10 Kasım 1968). Ayrıca bk. Cemil Cahit Güzelbey, "Din Bilgini Ve Ozan Abdünnâfi Efendi-4-5", *Sabah Gaz.*, Nu. 6004-6005, 26-27 Ekim 1979. Dîvânı Halime Çavuşoğlu 2012'de doktora tezi olarak çalışmıştır: *Nâfi Arab Tâhir Efendi-zâde'nin Hayatı Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme ve Transkripsiyonlu Metin)*. Erzurum, Atatürk Üniversitesi.

7 *Hediyyetü'l-ârifîn Esmâu'l-müellifîn ve Âsârü'l-musannifîn*, C. I, İst., 1951, ME Bsmv., s. 632.

8 Cemil Cahit Güzelbey, "Gaziantep'in Yetiştirdikleri: Münif Paşa", *Gazianteb'i Tanıtıyoruz Der.*, Nu. 2, Hazîran 1962.

9 "Din Bilgini Ve Ozan Abdünnâfi Efendi-1", *Sabah Gaz.*, Y. XIX, Nu. 600l, 23 Ekim 1979.

10 Mehmed Şerif Efendi için bk. "İlm-i hattan mahdûmumuz Mehmed Şerif ketebe oldukta silsile-i hattatân esâmî-i şerifleri için yazılmıştır", *Dîvân-ı Nâfi*, v.130[a]-131[a]; Prof. Dr. Z. Fındıkoğlu, "Türk İktisadî Tefekkür Tarihi Ve Mehmet Şerif", *III. Türk Tarih Kongresi*, Ank., 1948, TTK Y., s. 260-268; *"göğüs illeti"*nden öldüğü haberi: *Tercümân-ı Hakîkat Gaz.*, Nu. 114, 12 Zilkade 1295.

A. CEMİYYET-İ İLMİYYE-İ OSMÂNİYYE

Batı'da ilmî cemiyetlerin XVII. asırdan itibaren kurulmağa başlandığı görülür. Academia dei Lincei 1603'te, L'Académie Française 1635'te, Society of London 1662'de ve Academia St. Petersburg 1727'de oluşturulmuştur. Bu cemiyetlerin hepsi de devlet desteği ile kurulmuş, uzun soluklu ilim merkezleridir. Osmanlı Devleti'nde ise, ilmî cemiyet ihtiyacını medrese ve konaklar karşılamağa çalışırlar. Bunlar daha ziyade, dost toplantısı sayılabilecek düzenli ilmî-edebî sohbetlerdir. Lâle Devri'nde teşkil olunan tercüme hey'eti (1138 H.) ile Sultan Mahmûd-ı Adlî zamanında kurulmuş Beşiktaş Cemiyyet-i İlmiyyesi de batılı mânâda ilmî cemiyet olmaktan çok, doğulu mânâda irfan topluluğu, entelijansiyadır.

Osmanlı'da ilim maksatlı olarak kurulan, belli âzâsı, yazıya dökülmüş nizamnâmesi bulunan ve bizzat pâdişâhın müsaadesiyle teşekkül eden ilk cemiyet Encümen-i Dâniş'tir (25 Receb 1269/ 4 Mayıs 1853). Bir akademi hüviyetinde kurulmuş olmasına rağmen, Encümen-i Dâniş *"vükelâ-yı devlet"*in lüzumsuz müdahaleleri sebebiyle önemli bir semere veremeden yavaş yavaş unutulur.

Encümen-i Dâniş'in fonksiyonunu kaybetmesi üzerine, Cemiyyet-i İlmiyye-i Osmâniyye[1] adı ile başka bir dernek kurularak bu eksik kapatılmağa çalışılır. Petersburg Sefiri Halil Şerif Bey 8 Şevvâl 1277 (19 Nîsan 1861) tarihli bir arzıhâlle[2] cemiyetin kuruluşunu sadârete haber verirken, nizamnâmesini de ilâve eder[3]. Devrin sadrıâzamı Keçeci-zâde Fuad Paşa, cemiyetin

Cemiyyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin mührü

[1] Prof. Dr. Ahmet Hamdi Tanpınar, cemiyetin adını *"Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye"* ve kuruluş tarihini de 1863 olarak hatırlar (*19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 180-181).

[2] Başbakanlık Devlet Arşivi, İrade, Dahiliye, Nu. 31671/ 2.

[3] Başbakanlık Devlet Arşivi, İrade, Dahiliye, Nu. 31671/ 1. Cemiyet Ramazan 1277'de kurulmuş iken (*Mecmûa-i Fünun*, Nu. 1, Muharrem 1279, s. 11), nizamnâmelerinin bu tarihten aylar önce *Tercümân-ı Ahvâl*'de (Nu. 51-53, 55; 3, 6, 8, 13 Muharrem 1277) neşrini îzah şimdilik mümkün görünmüyor.

A. BASIN

Münif Efendi, basının bir güç hâlini almasına şâhit olmuş; üstelik, onun bir parçası hâline gelmiş münevver nesildendir. Onun neslinden olanlar, gazetenin haber ve habercilikten öte bir fikrî, ictimâî hüviyet ve vazîfe kazanmağa başladığını görürler. Münif Efendi *Cerîde-i Havâdis*'in ruznâmesini neşrederken gazeteyi bu yeni misyonu içinde düşünür. *Takvîm-i Vekayi* ve *Cerîde-i Havâdis* gibi haber gazeteciliği yapan periyodiklere alışkın okuyucu için, gazeteyi bir eğitim vâsıtası olarak gören *Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis* fevkalâde değişiktir.

> *"(Müşteri)*
> *Ruznâmenizde ulûm ve fünûna dâir yazılan mebâhisten herkes pek istifâde edemeyeceğinden bunların yerine havâdis tahrîr eyleseniz daha iyi olmaz mı?*
>
> *(Cerîdeci)*
> *Ruznâmede yazdığımız mevad pek fâideli olup bu kadar varakada mebâhis-i ilmiyyeden gereği gibi tafsîl ü tavzîhi mümkin olamaz ise de murâdımız herşeyden bir nebze beyân eylemektir. Kütüb-i mufassala tederrüs ve kırâatine vakt ü hâlleri müsâid olmayanlar bunu eğlence kabîlinden olarak mütâlâa ederler ve pekaz masrafla tekellüfsüzce hayli mâlûmat kesbederler. Hazâin-i fünûna duhûl için bu bir inhitar makamında olup pekçok adamlar ber-vech-i îcab yazdığımız mevâddın etrâfıyle öğrenilmesini merâk edeceğinden tahsîl-i ilm ü mârifete medâr olacağı âşikârdır"*[1].

Gazete, genel kültür verip daha ciddî konularda öğrenme isteği uyandırmalıdır. Maksat bu olunca, gazetenin yurt ve dünya haberlerini verme rolü de azalmaktadır. Zâten, dünyadan haber geçilirken bir seçme yapmak ve Osmanlı okuyucuyu ilgilendirecek olanlarını seçmek de şarttır.

> *"(Müşteri)*
> *Ruznâmede pekaz havâdis-i ecnebiyye yazıyorsunuz. Hâlbuki Avrupa'da bu kadar gazete tab'olunmakta olup sizin ise dört beş lisana vâkıf olduğunuzdan işbu gazetelerin herbirinden birer ikişer satır ahz ü tercüme ey-*

[1] "Cerîdeci İle Bâzı Müşterisi Beyninde Bu Kerre Vuku' Bulan Muhâveredir", *(Ruznâme-i) Cerîde-i Havâdis*, Nu. 29, 25 Cemâziyelevvel 1277.

A. ŞİİRLERİ

I
KASÎDE DER-SİTÂYİŞ-İ SULTAN-I ZAMAN HAZRET-İ ABDÜLHAMİD HÂN-I SÂNÎ*

1 Ey ser-efrâz-ı selâtîn-i izâm-ı devlet
V'ey nigehbân-ı kavânîn ü nizâm-ı devlet

2 Sensin ol ukde-küşâyende-i düşvâr-ı umûr
Yed-i ikbâline mahsus zimâm-ı devlet

3 Sensin ol kân-ı mekârim ki kemâl-i keremin
Oldu hakka kerem-âmûz-ı kirâm-ı devlet

4 Sensin ol nâtıka-perdâz ki dem-beste olur
Pîşgâhında sanâdîd-i benâm-ı devlet

5 Merhamet sende adâletle mürüvvet sende
Bu sıfât-ı âzam esbâb-ı kıvâm-ı devlet

6 Saltanat sende hilâfetle imâmet sende
Habbezâ server-i İslâm ü hümâm-ı devlet

7 Sanki devletkuşudur başımız üzre sâyen
Ki hemîşe budur ârâyiş-i bâm-ı devlet

8 Bende-i dergehin olmak ne büyük devlettir
Filhakîka budur i'lâ-yı senâm-ı devlet

9 Sen heman merkez-i ıslâhta sâbit-kadem ol
Her ne derse desin âdâ-yı leillâm-ı devlet

---

* Bu kasîdenin Efganlı hattat Sadık Efendi'ye yazdırılıp tek yaprak hâlinde yapılmış litografik bir baskısı da vardır.

ŞAHIS ADLARI İNDEKSİ

A

Abbas Hilmi Paşa (hıdiv) 33, 265
Abbas Mirza 398
Abdi Kâmil Efendi 172
Abdullah Efendi (Ayıntablı) 30, 120
Abdullah Efendi (kadıasker) 296
Abdullah Râmiz Efendi (Hacı Mîrzâde) 31
Abdurrahman bin Abdullah-ı Bağdâdî 234
Abdurrahman Paşa (Baban) 70, 398
Abdurrahman Sâmi Paşa 33, 81, 98, 99, 101, 131, 224, 233, 234, 277, 409
Abdurrahman Süreyya Efendi (Altıparmak) 270
Abdülaziz (sultan) 43, 44, 81, 84, 91, 121, 123, 202, 306, 328, 334, 344
Abdülaziz Âsım Efendi (Bağdadlı) 280
Abdülaziz Efendi (Karaçelebi-zâde) 305
Abdülbâki Bey (Sâmi Paşa-zâde) 107
Abdülgani Efendi (Bereket-zâde) 363
Abdülhamid (I., sultan) 328, 344
Abdülhamid (II., sultan). 45, 46, 48, 53, 54, 58, 63, 108, 109, 167, 174, 177, 199, 216-218, 220, 222, 224, 232-234, 265, 268, 270, 292, 303, 309, 328, 331, 345, 348
Abdülhamid Ziya Paşa 120, 122, 200
Abdülkadir Efendi (Ayıntablı) 268
Abdüllâtif Subhi Paşa (Sâmi Paşa-zâde) 40, 169
Abdülmecid (sultan) 328, 344
Abdülvehhab Efendi (Yâsinci-zâde) 70, 397, 398
Abdünnâfi Efendi 29-33, 264, 275, 409
Abdürreşid İbrâhim Efendi 266, 267, 409
AÇIKGÖZ, Halil 251
ADIVAR, A. Adnan 111, 115, 146, 237, 409
Aeschines 389
Âgâh Efendi (Çapan-zâde) 183, 187
Âgâh Paşa (Cidde Vâlîsi) 34
Ahmed (I., sultan) 329, 342
Ahmed (II., sultan) 329, 343
Ahmed (III., sultan) 329, 343
Ahmed Ârifî Bey 45
Ahmed Cevad Paşa (Kabaağaçlı-zâde) 53
Ahmed Cevdet Paşa 48, 80, 81, 84, 145, 173, 230, 266, 296, 409
Ahmed Efendi (şeyh) 24
Ahmed Efendi (Uygur) 270
Ahmed Esad Efendi (Uryânî-zâde) 179
Ahmed Feyzi Efendi (muallim) 161, 271, 325
Ahmed Hamdi 296
Ahmed Hamdi Paşa 47
Ahmed Kemâl Paşa 34-36, 41, 99
Ahmed Lûtfi Efendi (vak'a-nüvis) 40, 122, 164, 166, 409
Ahmed Midhat Efendi 151, 230,
Ahmed Rasim Bey, 16, 187, 188, 275, 409

Ahmed Rıza Bey 271, 410

Ahmed Rif'at Bey (Kâni Paşa-zâde) 93-96
Ahmed Sâmi 119
Ahmed Şuayb Bey, 17
Ahmed Vefik Paşa 47, 48, 109, 117, 120, 167, 196, 273, 286
AKÇORA, Yusuf 136, 410
AKDOĞAN, Ceyda 38
AKDOĞAN, Naci 38
AKGÜN, Mehmet 249, 250, 410
AKIN, Âdem 26, 69, 154, 155, 254, 410
AKIN, Sunay 265, 410
AKINCI, Gündüz 251
AKPINAR, Metin 58
AKPINAR, Yavuz 138, 424
AKSAL, Sabahattin Kudret 23, 24, 42, 334
AKSEL, İlhan 251
AKSOY, Mehmet 168-169, 410
AKSOY, Ö. Asım 20, 22, 24, 29, 42, 75, 88, 275, 276, 278, 280, 281, 324, 410
AKSÜT, Ali Kemalî 176
AKŞİN, Sina 37, 410
AKTUÇ, Avni 131, 410
AKÜNAL, Dündar 23, 24, 75, 110, 142, 144, 154, 159, 246, 265, 293, 298, 334, 347, 410
AKÜNAL, Fitnat 24, 25
AKYÜZ, Hüseyin 264
ALBAYRAK, Sadık 173, 411
Alexander (imparator) 266
Âli Bey(direktör) 149, 287
Ali Efendi (Esseyyid, sefir) 147
Ali Emîri Efendi 91, 123, 295
Ali Enveri Efendi (Dağıstanlı) 271
Ali Ferruh Bey (İbnürreşad) 63
Ali Haydar Efendi 177
Ali Kemâl Bey 198, 411
Ali Muhammed Sallâbî 167, 411
Âli Paşa (sadrıâzam) 41, 42, 84, 87, 99, 117, 123-125, 128, 138, 139, 150, 165, 195, 197, 210, 211, 216, 292, 295
Ali Rızâ 179, 411
Ali Sedad Bey 142
Ali Süâvi Efendi 25, 120, 158, 165, 168, 169, 292, 411
Ali Yümni Efendi (Süleymaniyeli) 271
ALKAN, Ahmet T. 271
ALPAY, Meral 115, 411
ALPER, Feridun 245, 411
ALPTEKİN, Turan 110, 411
ALTINAY, A. Refik 148, 411
ALTUN, Mehmet 40, 411
ALTUNDAĞ, Şinasi 31
AND, Metin 292, 411
Andrini (talimbaşı) 357
Anesti Efendi 120
ANTOPULOS, Kostaki (paşa) 105
APİKYAN, Mihran (bk. Mihri)
Ârif Efendi (Mekteb-i Tıbbiyye Nâzırı) 112
Ârife Hanım, 38
Aristidi Paşa (dr.) 268
Aristippos 246
Aristoklis Efendi 165, 174
Aristoteles 249, 368, 387
ARSLAN, A. Turan 178, 411
ARTUNKAL, Suphi 112, 411
Âsım Efendi (mütercim), 24, 109
Aşkar Ali Paşa 34
Atâullah Efendi 91
ATAYMAN, Veysel 245
ATEŞ, Ahmed 137, 411
Âtıf Efendi (reîsülküttâb) 69, 145
Avni Bey (Yenişehirli) 131, 410
AYAŞLI, Münevver 20
AYDIN, Cemil 86, 412
AYDIN, Suavi 138, 412
Aydî Baba 24, 275
Âyetullah Bey (Subhi Paşa-zâde) 155
AYGÜN, Mehmet 249
AYNÎ, Mehmed Ali 176
Aynüssaltana 365
Ayşe Sıdıka Hanım 173, 180, 412
AZAGLIO, R. P. Taparelli 226

Aziz İdris Bey (Kırımî) 102, 103, 112
Azmi Baba 353, 354

B

BARCK, Karl..245
BANARLI, N. Sâmi 285, 412
BANOĞLU, N. Ahmet 197, 412
BARLAS, Uğurol 16, 412
BARLAS, Said 32, 37, 267
Battal Bey 32
BATTAL, Ahmed Orhan, 30, 32
BATUR, Enis 17
BAYARD, Pierre 62, 144
BAYARD, Thomas F. 158
BAYET, Aubert du 148
Bayezıd (I., sultan, Yıldırım) 168, 300, 328, 341
Bayezıd (II., sultan, Velî) 168, 300, 328, 341
BAYKAL, Bekir Sıtkı 31, 420
(BAYRI), Mehmed Halid 259
BAYSUN, M. Cavit 85, 409
Bekir Sıdkı Efendi (Tıbbiyeli) 92, 93, 98, 112
BELIN, François A. 81, 85, 164, , 238, 412
BERKER, Aziz 39, 412
BERKES, Niyazi 111, 116, 117, 167, 236, 412
Besîme Hanım (Münif'in eşi) 37
BIANCHI, T. Xavier 83, 412
BİLEZİKCİYAN, Paskal 119
BİLGE, Fahri 29-30, 412
BİLGE, Rif'at (Kilisli) 268, 412
BİRAND, Kâmuran 245
Bochèe (seyyah) 358, 360
BOGOSLAVSKİ, Polkovnik 128
BOLAYIR, A. Ekrem 314, 412
BOMSTON, Edward (lord) 98
BONAPARTE, Napoléon 104
BOSSUET, Jacques-Bénigne 87, 152
BOZKURT, Mahmut Esat 271
(BÖLÜKBAŞI), Rıza Tevfik 180
Broschaus (prof.) 111, 118
BROWN, John P. 96,114
BRUSWIK, Benoit 80, 413
BUDAK, Ali 25, 63, 69, 71, 73, 155, 294, 300, 413
BUHR, Manfred 245
BUSCH, Moritz (dr.) 83, 111, 118

C

Câfer Eşref (Mahrûkî-zâde) 187, 271
CAFEROĞLU, Ahmet 132, 136, 137, 413
Celâleddin Efendi (Mekteb-i Tıbbiyye Nâzırı) 111
Celâleddin Efendi (sefir) 70, 398
Celâl Münif Bey 22, 23, 31, 37, 59, 74, 215, 271, 405
Celil Bey (Sadâret Mektûbî Kalemi'nden) 330
CELKAN, Hikmet Y. 264
Cemâleddîn-i Efganî 165-167
Cengiz Han 102, 365
CERRAHOĞLU, A. (bk. Kerim Sâdi)
CEYHAN, Âdem 280, 413
Charles (Demirbaş) 343
CHURCHILL, Alfred B. 182, 183, 185, 187
Cicero 240, 286, 289
Cihangir Han 358
COMTE, Auguste 249, 250
CONDILLAC, Étienne Bonnot de 251
COX, Samuel S. 158
CRAMPTON, Thomas R. (mühendis) 114, 115
CUNBUR, Müjgân 113, 115, 124, 170, 171, 413

Ç

ÇABUK, Vahit 64, 413
ÇAĞLAR, Behçet Kemâl 60
ÇAMİÇ, Ohannes 71, 87, 89, 101, 105, 118, 132, 225, 231, 413
ÇANKAYA, Ali 37, 169, 234, 413
ÇARK, Y. G. 52, 85, 413
ÇAVAŞ, Raşit 35, 414

ÇAVDAR, Tevfik 110, 414
ÇAVUŞOĞLU, Halime 30
ÇELEBİ, Âsaf Hâlet 76
ÇELİK, Hüseyin 169, 414
Çermeçer (bk. İskender)
ÇINAY, Selim 24, 36, 37, 52, 58, 59, 64-66, 68, 72, 75, 123, 166, 167, 212, 221, 249, 250, 259, 389, 407
ÇINAY, Ulviye Vasıf 18, 19, 24, 38, 58, 59, 74-75, 159, 273, 197, 404, 407
ÇINAY, Vasıf 18, 38, 66
ÇİFTÇİ, Cemil 251

D

DAĞLIOĞLU, Güzide, 19, 20
DAĞLIOĞLU, H. Turhan 16, 18, 20, 33, 34, 66, 69, 72, 74, 81, 87, 100, 110, 125, 157, 286, 298, 353, 365, 393, 398, 414
DAİ, Âdil 25, 31, 32, 37, 38, 56, 267, 414
Dâniş (Erkân-ı Harbiyye'den) 95
DARWIN, Charles 245
DAVISON, Roderic H. 81, 158, 217, 414
Dâvud Fatin Efendi 29, 31, 32, 34, 317, 414
DEMİR, Remzi 243, 414
DEMİRBAŞ, Bülent 271, 410
DEMİRDİREK, Aynur 38, 415
Demokritos 62, 239, 246, 247
Demosthenes 389
Derby (bk. Stanley, Edward H.)
Derviş Paşa (Meâdin Meclisi Reîsi) 116
DETHIER, Philip A. 174
DIDEROT, Denis 245
DİLMEÇ, A. Nuri 265, 269, 270, 415
DİLMEN, İ. Necmi 153, 154, 160, 281, 293, 297, 415
Dimitrios 62, 143
DİONGEİS, Laertzi 246
DİZDAROĞLU, Hikmet 137, 415
DOĞAN, Aslıgül T. 234, 415
DOĞAN, Gökhan 64, 72, 74
DOĞAN, İsmail 25, 73, 225, 226, 250, 264, 415
DOĞRU, A. Mecit 138, 415
DUMAN, Hasan 120, 420
DURAN, Recep 25, 241, 415

E

Ebûbekir Efendi 91, 92, 96, 98
Ebuzziyâ Tevfik Bey 39, 42, 46, 52, 72-74, 80, 99, 105, 106, 112, 114, 117, 118, 120, 153, 154, 164, 187, 197-201, 215, 216, 224, 233, 267, 288, 294, 298, 415
EBÜZZİYA, Ziyad 106, 415
Edhem Pertev Paşa (başvekil) 46, 87-91, 93-98, 116, 117
EDİZ, Hasan Âli 198, 416
EDMONDS, William A. 132, 416
Efrâsyâb 350
EGELİ, Hayriye 25, 416
Ekrem Reşad 266
ELIZABETH, Charlotte 160
EMİL, Birol 87, 430
Emin Efendi (defterdar) 280, 281
Emine Rif'ati Hanım 273
Emrak (bk. GÜZELBEY, C. Cahit)
Emrullah Bey 265
EMSEN, Şemim 171, 416
ENGİNÜN, İnci 87, 290, 292, 416, 430
Eram (Guzel-Oghlou) 119
EREN, A. Âdil 187, 188, 269, 416
EREN, İsmail 121, 416
ERGİN, O. Nuri 41, 168, 172, 174, 176, 178, 347, 416
ERSOY, Mehmed Âkif 167, 416
ERTUĞ, H. Refik 110, 121, 416
ERÜNSAL, İsmail E. 287, 416
ES, H. Feridun 271, 295, 417
Esad Muhlis Paşa 132
ESENKOVA, Enver 296
Eşref Efendi (heccav) 22, 181, 331, 417
Eşref Paşa (sefir) 42

ETİNGÜ, Turgut 273, 417
Evliyâ Çelebi 295
Eyyub Sabri Paşa 288, 417

F

Fâik Bey (Münif'in oğlu) 37
Fâik Bey (müstantik) 325
Fâik Reşad Bey 295, 417
FARDİS, Fotiadi (mütercim) 96-98, 101-105, 101, 119, 417
FARLEY, J. Lewis 256, 417
Fatma Hanım (Karagünlü) 30, 31, 51
Fazlı Necib Bey 119, 190, 215, 417
Fehim Paşa 58
Feleknaz (Münif'in cariyesi) 51, 57
Felâtun 49, 368, 378
FÉNELON, François de 62, 143, 144, 147-151, 239-241, 246, 251, 290, 378, 417
Fethali Şah 69, 70, 397, 398
Fethi Paşa (Dâmad) 34
Fethkulı Şah 356
FINDIKOĞLU, Z. Fahri 30, 233, 234, 417
Filip Efendi (Diyarbekirli, tâbi') 119
FONTENELLE, Bernard 62, 143, 147, 151, 239-241, 290, 378, 417
FRANKLIN, Benjamin 160
F. Şükrü (Yanyalı) 149, 417
Fuad Bey (sefaretten) 396
Fuad Paşa (Keçeci-zâde) 43, 79, 80, 83, 99, 117, 126, 128, 136, 145, 238, 334
FYRE, Richard N. 111, 412

G

Galib Beraat Bey 38
Galib Haldun 233
GENCELİ, A. 137, 417
GERÇEK, S. Nüzhet 83, 417
GIAMPIÉTRI, J. M. 184
GIBB, Elias J. W. 273, 274
GİRAY, Muharrem 123, 418
GOODMAN, Peter 160
GORDLEVSKİY, Vladimir A. 113, 418
GÖĞÜŞ, Ahmed Muhtar 32
GÖKLÜ, Muhiddin
GÖVSA, İ. Alâettin 31, 333, 418
GÖYÜNÇ, Nejat 44, 54, 418
Grétry (feylesof) 101
GUEUSQUIN, Joseph 274
GÜNGÖR, Salâhaddin 32, 298, 418
GÜZELBEY, C. Cahit 19, 29-33, 38, 53, 56, 275, 418
GÜZELOĞLU, Eram 119

H

HACHTMANN, Otto 159, 419
Hacı Ali Bey (mâbeynci) 270
Hacı Hasan Han (Rahnedar) 358
Hacı Rıza Efendi (kitapçı) 295
Hâfız Hüseyin (Tıbbiyeli) 94, 112
Hâfız-ı Şîrâzî 360
Hakkı Bey (*Mecmûa-i İbretnümâ*'dan) 101, 419
Hâlid Efendi (şehbender) 329
Halil Edib Bey 60
Halil Efendi (tüccarbaşı) 268
Halil(î) Şerif Bey (sefir) 39, 79, 80, 81, 105, 119, 266, 370, 414, 419, 423
Halil Kâmil 95, 96
Halil Paşa (Dâmad) 279, 307, 423
Hamdi Efendi (Dağıstanlı) 268
HANİOĞLU, M. Şükrü 103, 249, 419
Hasan Ağa (müvezzi) 107
Hasan Behçet 171, 419
Hasan Fehmi Efendi (şeyhülislâm) 167
Hasan Fehmi Paşa 174, 268
Hasan Mahmud Efendi (tabip) 103
Hasan Sırrı Bey (Örikî-zâde) 176
Hasib Dürrî 42, 275, 276, 280, 281, 307
HASKELL, Francis 266, 419
HASSOUN, Thomas 37, 419
HASUNYAN, Andon (patrik) 85
Hâşim Bey (Sakızlı) 37

HATEMİ, H. Hüsrev 111, 419
(HATİBOĞLU), Mehmed Ubeydullah 271
Haydar Efendi (sefir) 167, 177
Hayreddin (gazeteci) 138
Hayreddin Paşa (Tunuslu) 216, 232
Hayret Efendi (Adanalı) 266, 297-298
Hayret Efendi (sefaret memuru) 397
Hayrullah Efendi (belediye meclisi reîsi) 89, 92
Hayrullah Efendi (Mekteb-i Tıbbiyye Nâzırı) 111, 114,
HAYTA, Necdet 121, 419
HEINE, Heinrich 158, 159
Hemid Memmed-zade 127, 128, 419
Heraklites 62, 239, 247
HIZLI, Kasım 268, 419
Hidâyet 296
Hilmi (şair) 63
Hilmi Efendi (Adanalı) 217
H. Numan 331, 419
HUGO, Victor 69, 153
HÜBNER, Otto 120, 419
Hüsâmüssaltana Murad Mirza 49, 356, 359
Hüseyin Avni Paşa (sadrıâzam) 70
Hüseyin Hıfzı 87, 419
Hüseyin Hüsâmeddin 50, 419
Hüseyin Hüsnü Efendi 272
Hüseyin Remzi (dr.) 296
Hüsnü Bey (kaymakam) 361
Hüsnü Paşa 57

I

IŞIL, Yeşim 25, 105, 110, 111, 419
IŞIN, Ekrem 110, 420

İ

İbrâhim (sultan) 328
İbrâhim Ağa (odacı) 197
İbrâhim Edhem Pertev Paşa 35, 62, 98, 101, 103, 123, 146, 159, 160, 164, 216, 224, 286, 290, 291, 365
İbrâhim Efendi (hacı) 178, 179
İbrâhim Fehim 147
İbrâhim Hilmi (Tüccar-zâde) 182, 420
İbrâhim Paşa (hıdiv) 31-33
İbrâhim Şinâsi Efendi 16, 33, 85, 104, 147, 149, 183, 185-188, 233, 234, 291, 293-295, 297, 300, 420
(İÇSEL), Nâzım 173
İdris-i Bitlisî 305
İhsan Bey (Berlin sefiri) 37
İHSANOĞLU, Ekmeleddin 167, 420
İlhânî 351
İmâdüddevle 358
İNAL, Mahmud Kemâl (İbnülemin) 15, 31, 37, 45, 50, 52-55, 91, 131, 201, 202, 223, 264, 307, 310, 331, 347, 419, 420, 430
(İNANÇALP), Cevdet (muallim) 83, 180, 413
İNCEOĞLU, F. Samime 235, 420
İNUĞUR, M. Nuri 185, 420
İPEK, Ali 186, 420
IORGA, Nicolae 31, 420
İRTEM, S. Kâni 49, 99, 108, 178, 216, 219, 298, 420
İshak 119
İskender (Hacı) 96, 268
İSKİT, Server 109, 420
İsmail Bey (sefaretten) 396
İsmâil Hakkı 147, 420
İsmâil Paşa (Bağdadlı) 30, 33, 420
İsmâil Paşa (Girid Vâlîsi) 40
İstanbulluoğlu Ovakim Efendi 265
(İZBUDAK), Veled Çelebi 295
İzzet Holo Paşa 268
İzzet Paşa (vâlî) 34

J

JELTYAKOV, Anatoliy D. 110, 421

K

KABACALI, Alpay 24, 85, 182, 421
Ka'b bin Züheyr 220

Kadri Paşa (Cenânî-zâde) 32, 47, 49, 68, 87-95, 98, 101, 114, 118, 132, 134, 160, 278, 309
KANSU, Yavuz 37, 421
KAPLAN, Mehmet 87, 120, 148, 211, 295, 421, 430
KAPLAN, Yunus 150
KARÁCSON, Imre 295
KARADENİZ, Yılmaz 141, 421
KARAHAN, Abdülkadir 122, 421
KARAKUŞ, Bahaddin 65
KARATODORİ, Aleksandr (paşa) 48, 92, 94, 117, 132, 133
(KARLIDAĞ), Abdullah Cevdet 137
KARSKY, Karol (bk. Hayreddin)
KASAPİS, Teodoros 120
Kerim Sadi 230, 413
KERMAN, Zeynep 153, 154, 421
KIRATLI, Metin 121, 423
KISAKÜREK, Necip Fâzıl 30, 421
KOCABAŞOĞLU, Uygur 95, 421
KOÇER, H. Ali 142, 421
KODAMAN, Bayram 171, 421
Kodrus 149, 150
KOLOĞLU, Orhan 109, 187, 421
KORDOWSKY, Vladimir 298
KOSTANTİNİDİ, Aleksandr 71, 93, 103, 105144, 146, 422
KÖPRÜLÜ, M. Fuad 63, 280, 422
KÖPRÜLÜ, Orhan F. 47, 54, 66, 67, 396, 422
KÖZDEN, Kemal 198
KRATİS, Aristo 184
KUDRET, Cevdet 110, 427
KUFRALI, Kasım 111, 422
KUMARYAN, Krikor 150, 151, 417
KÚNOS, Ignác 272, 273, 422
KUNTAY, Midhat Cemâl 20, 24
KURAN, Ercümend 121, 287, 422
KURAN, T. Temel 180, 422
KURAT, A. Nimet 114, 422
KURAT, Y.Tekin 216, 422
KURT, Seda 68, 422
KUT, A. Turgut 154, 170, 422
KUTLU, Mustafa 110
KUTLU, Şemsettin 120, 215, 416
KÜR, İsmet 17

L

LAMARCK, Jean-Baptiste 245
LAWRENCE, Tanya E. 46, 422
LAYARD, A. Henry (sefir) 48, 169, 216
LEVEND, A. Sırrı 83, 137, 423
LEWIS, Bernard 33, 121, 423
Leylâ Hanım (Münif'in kızı) 37, 55-57, 162, 270, 348, 404
Louis (XIV., kral) 241

M

Mâcid Efendi (kâtip) 103
Mahmud (I., sultan) 328, 343
Mahmud (II., sultan) 79, 328, 334, 344, 397
Mahmud Bey (âmedî kâtibi) 319
Mahmud bin Ayyâd 270
Mahmud Celâleddin Paşa (Dâmad) 217, 423
Mahmud Celâleddin Paşa, 106, 107, 213, 423, 440
Mahmud Cevad Bey 39, 81, 98, 142, 168, 169, 170, 171, 173, 175-177, 179, 423
Mahmud Ekrem Bey (Recâi-zâde) 71, 146, 147, 178, 179, 273, 281, 295, 315, 423
Mahmud Esad Efendi (dâvâvekili) 64
Mahmud Nedim Paşa
Mahmud Paşa 29
MALHUT, Mustafa 52, 423
MANAS, Antoine 220
MANGO, Andrew J. 31, 423
MANUELYAN, Vahan 90, 114
MARDİN, Şerif 144, 423
Marie (mürebbiye) 270
MARX, Karl 158
Mary (mürebbiye) 270
MAUPERTUIS, Pierre Louis 245
Mehmed (sultan, Çelebi), 329, 341
Mehmed (sultan, Fâtih), 329, 341

Mehmed (III., sultan) 329, 342
Mehmed (sultan, Avcı) 329, 343
Mehmed Ağa (Hasırcı-zâde) 9, 24, 30, 32, 33, 42, 49, 88-90, 275, 276, 278, 279, 281, 362
Mehmed Ali Efendi (Izrab-zâde) 32
Mehmed Ali Paşa (Kavalalı) 31, 32, 251, 264
Mehmed Ârif Efendi (Arifaki) 120
Mehmed Âyetullah (Hatib-zâde) 119
Mehmed Bey (mütesellim) 32
Mehmed Celâl Bey 56, 326, 423
Mehmed Cemil Paşa 87, 88, 91, 94-96, 98, 102, 104, 105
Mehmed Efendi (Uygur) 270
Mehmed Emin Bey (mâbeynci) 272
Mehmed Emin Efendi (mühtedî) 34, 174, 175
Mehmed Emin Fehmi Efendi (Tıbbiyeli) 102, 103, 112
Mehmed Emin Paşa(mühürdar) 202
Mehmed Emin Vahîd Efendi 119
Mehmed Emin Yümnî Efendi 271, 272
Mehmed Esad (*Derme Çatma*'da) 106, 423
Mehmed Hâlid 152, 296, 423
Mehmed Kâmil Paşa (Kıbrıslı) 52, 53, 180
Mehmed Memduh Fâik Paşa 230, 423
Mehmed Midhat (mütercim) 120, 419
Mehmed Murad Bey (Mîzancı) 180, 181, 423
Mehmed Nâzım Paşa 222
Mehmed Paşa (Köprülülü) 196
Mehmed Paşa (Zabtiye Müşîri) 40
Mehmed Râşid Paşa (Hâriciye Nâzırı) 45
Mehmed Rauf (Leskovikli) 217, 423
Mehmed Rüşdü Paşa 121
Mehmed Sadık Paşa (başvekil) 48
Mehmed Said Efendi (Bahriye Nâzırı) 89, 90
Mehmed Salâhaddin Bey (Safiye Sultan-zâde), 36, 424
Mehmed Süreyyâ Bey 29, 424
Mehmed Şerif Efendi 30, 72, 90, 157, 169, 233, 234, 236, 352, 409
Mehmed Şevki Efendi (mütercim) 96-98, 101-105, 111, 247
Mehmed Tahir Bey (Bursalı) 61, 62, 66, 69, 75, 83, 142, 424
Mehmed Tahir Bey (Menemenli-zâde) 83, 314, 424
Mehmed Tahir Efendi (Arab) 29, 30
Mehmed Tevfik (Çaylak) 156
Mehmed Tevfik (talebe) 63
Mehmed Zühdü Efendi (Trabzonlu), 281
MERİÇ, Cemil 110, 251, 424
Mesud (ressam) 69
MEYNARD, Barbier de 127, 424
Mıgırdıç (Cezâirlioğlu) 174
Midhat Paşa 46, 52, 366
Mihrî 178, 326, 365, 411
Mirski 397
Mirza Fethali Ahund-zâde 41, 126-128, 132-141, 424
Mirza Hasan 396
Mirza Hüseyin Han 136, 137, 351, 356
Mirza Melkum Han 41, 138-141
Mirza Senglâh 33, 351, 375
Mirza Şefî' 397
MISMER, Charles 138, 424
MONTESQUIEU, Charles-Louis 195, 240, 245, 251
MORDTMANN, A. David 39, 40, 157-159, 271, 424
Muhammed Rıza Nâsırî 43, 424
Murad Efendi (bk.WERNER, Franz von)
Murad (I., sultan) 329, 341
Murad (II., sultan) 329, 341
Murad (III., sultan) 329, 342
Murad (IV., sultan) 329, 342
Murad (V., sultan) 45, 195, 202, 329, 331, 345
Murad Paşa (Kuyucu) 342
Mûsâ Kâzım Paşa (Koniçeli) 272
Mustafa (I., sultan) 329, 342
Mustafa (II., sultan) 329, 343

Mustafa (III., sultan) 329, 344,
Mustafa (IV., sultan) 329
Mustafa Efendi (Cinci) 343
Mustafa Efendi (Küllü-zâde) 285, 362
Mustafa Efendi (Telhîsî) 287
Mustafa Fâzıl Paşa 121, 122, 124, 266, 375
Mustafa Münif Efendi (Antakî) 32, 71, 75
Mustafa Nûri Paşa (Mansûrî-zâde) 108
Mustafa Paşa (Meclis-i Vâlâ Âzâsı) 99, 218
Mustafa Refik Bey 151,
Mustafa Refik Bey (*Mir'at*çi) 194-197
Mustafa Reşid Bey 44, 87, 101, 147, 199, 250, 288, 326, 353, 365-368, 371, 374, 424, 425
Mustafa Reşid Paşa 21
Mustafa Zihni Paşa 52
Muzafferüddin Şah 54
Münir Nigâr Bey 273
Münir Paşa 292
Müşîrüddevle 43

N

Nâci Efendi (Muallim) 71, 281, 289
Nâdir Şah 343
Nâmık Kemâl Bey 46, 71, 73, 85, 120, 125, 138, 162, 163, 178, 187, 195, 200, 201, 215, 216, 281, 288, 300
NAMUR, Parfait-Joseph 63
Nâsırüddin Şah 43-45, 49, 54, 139, 356
Nasim Zia 48, 430
Nasrullah Efendi (sahhaf) 295
Nazif Efendi (kâtip) 98
Nef'î 363
Nerîman Hanım (Münif'in torunu) 38
Nigâr binti Osman Hanım (şaire) 273, 287, 319, 346
Nihâl 126
NIYALLO, Aziz 137, 425
NORING, Gustaf (bk. Dilmeç, Ali Nuri)
Numan Paşa (Köprülülü) 196
Nurcan Hanım 38
Nûri Bey (Mâliye Nâzırı) 365
Nüzhet Sâbit Bey 17

O

ODYAN, Krikor 52
OGAN, M. Raif 224, 425
OKAY, Orhan 110, 425
ORAL, F. Süreyya 110, 425
(ORAN), Ahmed Cevdet 188
Orhan Gazî 75, 328, 340
ORTAYLI, İlber 80, 81, 113, 425
ORTUN, Vasıf K. 266, 419
Osman Ferid 266
Osman Gazî 63, 305, 306, 328, 329, 340
Osman (II., sultan) 329, 342
Osman (III., sultan) 329, 344
Osman Nihâli Paşa (Macar) 273
Ovakim Efendi (İstanbulluoğlu) 265
OY, Aydın 293, 425

Ö

Ömer Lûtfi Efendi 91
Ömer Subhi Bey (Edhem Paşa-zâde) 152
ÖNAL, T. Altan, 25, 425
(ÖNGÖREN), Fitnat (Münif'in kızı) 38, 270, 273, 404, 405
(ÖNGÖREN), İbrahim Tâli' 38
ÖRİK, N. Sırrı 58, 176, 241, 425
ÖTÜKEN, Adnan 293, 425
ÖZDEM, Ragıp 111, 425
ÖZGÜL, M. Kayahan 131, 148, 426
ÖZKIRIMLI, Atilla 153, 426
ÖZÖN, M. Nihat 84, 111, 153, 154, 187, 197, 426
ÖZSARI, Merve 65, 426
ÖZTUNA, Yılmaz 31, 37, 421
ÖZYILDIRIM, A. Emre 68, 422

P

PÂKALIN, M. Zeki 38, 56, 68, 69, 126, 160, 426

PAKER, Saliha 154, 426
PALA, İskender 32
PALLIS, Alexander A. 137, 426
Pârî Han (Tılâyî) 359
PARMAKSIZOĞLU, Abbas 188, 426
Paspali Efendi 126
PERRIER, J. O. Edmond 272
Petro (çar, Deli) 343
PFANDER, Karl G. 158
Pisistrat 149, 150

R

Râgıb Paşa (Koca) 145, 245
Râif Paşa (Köse) 331
Rauf Paşa 265, 311
Râsim Paşa 362
Rızâ (Bulgurlu-zâde) 200, 226, 271, 410, 411, 426
Rızâ (Îranlı) 200
Rıza Tahsin 148, 426
Rifâa Refî' (Tahtavî) 251, 252, 426
Rif'at Bey (Menemenli-zâde) 71
Rif'at Paşa 265
ROSSI, Ernesto 292
ROUSSEAU, Jean-Jacques 98, 145, 147, 198, 243, 245, 248, 251, 294
ROZET, A. René 265
Rüstem Besim Efendi 251

S

Sabahaddin Bey (prens) 217
Sâbit Efendi 63, 64, 73
SABUNCU, Louis (mütercim) 268
Sadık Efendi (Efganlı) 71, 303
Sâdî (şâir) 176, 226
Sâdullah Râmi Paşa 20, 132, 166
Safvet Paşa (sadrıâzam) 48, 91, 165-167, 310
SAĞLAM, Engin 110, 426
Sahak Abro Efendi 145, 439
Said Bey (Kemâl Paşa-zâde) 152, 156, 172, 225, 296, 426
Said Paşa (Küçük) 46-50, 60, 174, 177, 186, 216, 220, 296, 426
Sâlih Efendi (Hekimbaşı) 117
Sâlim Bey (başkâtip) 52
Sâlim Paşa (Dîvân-ı Temyiz Meclisi Reîsi) 41
SAWİTZKY, L. de Szaramowicz 348
SAYAR, A. Güner 104, 234, 236-238, 427
SAYILI, Abdurrahman 268
SAYILI, Aydın 268, 427
(SAZ), Leylâ Hanım 281, 427
SCHLECHTA-WSSEHRD, Freih von 80, 427
SCHROEDER, William 245
SCHWEIGER-LERCHENFELD, Amand von 157, 427
Sefer Bey 155
Selim (I., sultan, Yavuz) 329, 341
Selim (II., sultan, Sarı) 329, 342
Selim (III., sultan) 329, 344
Semih Mümtaz 265, 427
Sertîb Ali Han 358
SEVÜK, İ.. Habib 31, 33, 145, 148, 427
Seyyid Halef 396
SHAW, Ezel K. 80, 427
SHAW, Stanford J. 80, 427
Sıdkı Mustafa Efendi 287
Sırrı Paşa (Giridli) 288
Sinove (coğrafyacı) 168, 169
Solon 149, 150, 246
SOMAR, Nezahat, 16, 17
SOMAR, Ziya 16-18, 49, 66, 120, 148, 226, 246, 427
Staia (mimar) 123
STANLEY, Edward H. 169
Süleyman (I., sultan) 328, 343
Süleyman (sultan, Kanunî) 328, 342
Süleyman Bey (dr.) 57
Süleyman Efendi (sefir) 70
Süleyman Nazif Bey 31, 54, 215, 286, 294, 427
Süleyman Vehbi Bey 37
SÜRELSAN, İsmail Baha 336

Ş

ŞAHAN, Furkan 63
ŞAHİN, İbrahim 46
Şâkir Bey (Serdefterdar) 285
Şâkir Efendi (hoca) 271
Şehâbeddin Mercânî (Kazanlı) 266
Şehabeddin Süleyman Bey 291, 428
ŞEHSUVAROĞLU, Bedi 168, 428
ŞEHSUVAROĞLU, Halûk Y. 265, 428
Şekib Arslan 268
Şemseddin Bey (sefir) 54
Şemseddin Sâmi Bey 230
ŞENSÖZ, Sermet 37, 421
Şerif Paşa (Büyük) 266
Şıngitî, Muhammed Mahmud 268-270

T

Tahir Efendi (El-hac) 42
Tahir Paşa (mirliva) 41
Tahsin Efendi (hoca) 49, 131, 165-167, 223, 224, 272
Tahsin Paşa 195, 428
TAHTACI, Mehmet 38
TANER, Haldun, 58
TANİLLİ, Server 148, 154, 428
TANPINAR, A.Hamdi 64, 79, 110, 149, 152, 153, 294, 428
TANSEL, Fevziye A. 71, 85, 125, 137, 138, 195, 230, 293, 425, 428
TARHAN, A. Hâmid 71, 104, 167, 248, 274, 281, 428
TEBER, Serol 230, 428
Tevfik Efendi (Çerkeş Şeyhi-zâde) 60
THIERS, Adolphe 176
(TİMEL), Nâhide (Münif'in kızı) 37, 38
(TİMEL), Zühdü Rıza 37, 59
TODERINI, Abbé J. B. 145, 428
TOKGÖZ, A. İhsan 108, 198, 428
Troubridge 114
TUGAY, Asaf 200, 428
TUNAYA, T. Zafer 225, 428
TUNCEL, Bedrettin 153, 429
TURAL, Sadık K. 26, 90
TURGAY, Esat Kaya 19
TÜKEL, Ali 153, 426
TÜRKGELDİ, A. Fuad 54, 60, 143, 167, 175, 232, 429
TÜRKOĞLU, İsmail 266

U

UÇMAN, Abdullah 287, 429
ULUDAĞ, O. Şevki 112, 429
UNAT, F. Reşit 180, 429
URAZ, Murat 31, 35, 429
UŞAKLIGİL, H. Ziyâ 195, 429
UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı 167, 429

Ü

ÜLGEN, Dâhi 38
ÜLGEN, Hikmet Münif 38
ÜLGEN, Hüseyin Münif 22, 37, 404
ÜLGEN, Münif 38
ÜNGÖR, E. Ruhi 336, 429
ÜNLER, Ali Nadi 19
ÜNVER, Süheyl 22

V

VARTANYAN, Hovsep 85, 155
Vasa Paşa (İşkodralı) 119
Vasfi (Erenköylü) 56
Vasfi Efendi (şeyh) 289, 290
VECCHIO, Giorgio del 73, 429
VEREL, Oktay 37
VOLNEY, Constantin F. 155,
VOLTAIRE, F. M. Arouet de 62, 143-147, 151, 158, 239-245, 251, 290, 378, 429

W

WASHBURN, George 80, 157, 429
WERNER, Franz von) 195, 234, 424

X

Xenon 248

Y

Yahyâ Bey (musahhih) 164
YALAZA, Nihal 137, 425
YALÇINKAYA, M. Alper 110, 429
YALMAN, A. Emin 110, 429
YAMAN, Ahmet 65
YAZICI, Hüseyin 47
YAZIKSIZ, Necib Âsım 32, 34, 163, 164, 217, 268, 272, 429
YENER, Ş. Sabri 29-33, 280, 430
YETİŞ, Kâzım 286, 430
YİĞİTALP, Ayşe 271
YOUNG, T. Cuyler 111, 237, 409
Yûsuf Efendi (Ayıntablı), 30
Yusuf Hâlis Efendi (Tahir Ömer-zâde) 34, 279, 430
Yusuf Kâmil Paşa 33, 44, 88, 89, 91, 92, 121, 128, 148, 153, 159, 251, 264, 277, 290, 350, 377, 430
Yûsuf Sâmih Asmaî 92, 430
Yusuf Ziyâ Paşa 167
YÜCEBAŞ, Hilmi 32, 430
YÜCEL, Hasan Âli 18

Z

Zeyneb Kâmil Hanım 264
Zeynelâbidin Reşid Bey (Veys Paşa-zâde) 68, 162, 430
ZILFI, Madeline C. 287, 430
Zıllüssultan 364
Ziya Gökalp 289
Züheyr (şair) 360